

METODOLOGIA ȘTIINȚELOR SOCIALE

Domination or Sharing. Endogenous Development and The Transfer of Knowledge, Paris, The UNESCO Press, 1981

Lucrarea este o foarte cuprinzătoare analiză a problemelor pe care le ridică transferul pe de o parte și înșurarea, pe de altă parte, a științei și tehnologiei, în raporturile de conluare — în acest domeniu — dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare. Volumul cuprinde rezultatul lucrărilor a două grupe de experți — sub egida UNESCO — și recomandările acestora, exprimând punctele de vedere ale autorilor în ceea ce privește problemele generale pe care le ridică transferul de cunoștințe științifice și tehnice — circulația acestora în lumea modernă — ca și cele particulare respectiv analiza condițiilor pe domenii de științe sociale inclusiv cele privind transferul cunoștințelor tehnice și al tehnologiilor.

Lucrarea în cele cinci părți și o prefață și-a propus tratarea acestei problematici privind transferul informației, participarea la cunoașterea științifică; transferul sistemelor juridice; transferul cunoștințelor științifice economice; transferul tehnologiilor; transferul cunoștințelor științifice și raporturile de putere.

Așa cum se arată și în prefața lucrării, conceptul de dezvoltare endogenă — prioritatea pe care o are factorul intern, condițiile naționale în procesul dezvoltării social-economice — este un punct de vedere promovat și susținut cu continuitate de UNESCO în lucrările și acțiunile acesteia. Dezvoltarea țărilor și a popoarelor nu poate avea loc pe baza unui „model exterior” ci numai în acord cu „obiectivele și metodele liber alese de fiecare societate”, cunoștințele științifice și tehnologiiile transferate fiind un impuls pentru „dezvoltarea endogenă”.

Studiul care deschide prima parte a volumului analizează principalele forme prin care se efectuează transferul științei și tehnologiei, purtătorii, respectiv beneficiarii acestui transfer.

Problema circulației cunoștințelor științifice și tehnice implică analiza și caracterizarea condițiilor socio-politice, în a căror ambi-

anță are loc această circulație¹. Autorul pleacă de la constatarea că deținătorii științei și tehnicii — popoarele, statele, grupurile sociale — sunt și deținătorii potențiali și reali ai puterii. Transferul de cunoștințe științifice și tehnice și odată cu acestea a valorilor culturale implică riscul „de dezintegrare socio-culturală” a țărilor în curs de dezvoltare. Recunoscind că nu există o „imobilitate culturală” se pune problema asigurării unui echilibru între transferul și acceptarea de cunoștințe științifice și tehnice și cerința țărilor în curs de dezvoltare de a li se respecta identitatea națională, demnitatea și autenticitatea.

Un alt studiu tratează problema procedeeelor și căilor de efectuare a transferului cunoștințelor științifice și tehnice². Ideea centrală a studiului este evitarea transferului de influență — de dominare în final — odată cu transferul cunoștințelor științifice și tehnice.

Tot în categoria studiilor privind procedeele și căile de efectuare a transferului de cunoștințe științifice și tehnice se înscrie și analiza problemei participării țărilor în curs de dezvoltare la procesul transferului științei și tehnologiei și a „raporturilor de dominare” care se crează de regulă în acest proces, între cei ce transferă — domină — și cei ce接收ă — sunt dominați³. Plecând de la realitățile lumii contemporane în ceea ce privește transferul — schimbul de cunoștințe științifice și tehnice — trebuie avute în vedere trei aspecte: că transferul conferă putere, că această putere duce la impunerea modelelor culturale dominantă și că singura cale

¹ *The social forms of the transfer of Knowledge* de Andrzej Ziemieski.

² *Towards a Better transfer of Knowledge and values* de Jaques Berque.

³ *The sharing of Knowledge and relationships of dominance* de Paul-Henry Chombard de Lauwe.

de a evita o atare dominare constă în discutarea „formării și schimbului” în vederea „participării la cunoașterea științifică și tehnică și nicidecum „transferul acesteia”. În transferul de cunoștințe științifice și tehnice este necesar să se asigure un echilibru reciproc — să circule, în ambele sensuri, concomitent: Aceasta implică, între altele, lichidarea monopolului pe care-l au țările dezvoltate în procesul de cercetare științifică și de elaborare de noi tehnologii⁴.

Partea a II-a a lucrării abordează problemele privind transferul sistemelor juridice⁵ care pun în evidență faptul că odată cu „ideologia dezvoltării” — în fapt teoria privind dezvoltarea, modernizarea — s-au răspândit și sistemele, concepțiile juridice din vestul Europei mai ales cele care se referă la relațiile politice și la schimburile economice.

În partea a III-a se analizează problema transferului științei economice, condițiile în care au loc și cum ar trebui să aibă loc în viitor transferul din acest domeniu al cunoașterii omenești⁶, remarcindu-se că ne aflăm în prezență a două curente fundamentale în gîndirea economică contemporană: cea neoclasică și cea marxistă. În cadrul primei putem distinge: teoria agenților și a acțiunii rationale, teoria confruntării, a competiției pieței și teoria bunei stări, a opțiunii. O tendință mai nouă de gîndire urmărește „înlocuirea economiei politice cu analiza economică” și remarcă autorii, pe drept cuvînt, că aceasta ar însemna că se poate izola economia de politică. Implementarea cunoștințelor economice în țările în curs de dezvoltare nu se poate însăptui fără analiza realităților din aceste țări făcută de științele economice, în cadrul unor studii multidisciplinare.

Studiul se încheie cu cinci propunerî de tematică în cadrul unor studii inter și multidisciplinare privind: problemele economice actuale care să fie abordate direct fără prealabile discuții teoretice, confruntîndu-se recomandările și soluțiile la care au ajuns diferiți participanți; analiza modului în care

⁴ *Creating Knowledge : Breaking the monopoly* de Bud L. Hall.

⁵ *Introduction to an epistemological study of legal models* de Jaques Lenoble și François Ort; Experiența juridică în Africa Neagră contemporană și transferul științei juridice din vest de Etienne Le Roy; *Temeiurile pentru studiul științei juridice în America Latină* de Ricardo Entelman și Necessitatea de a fi seară de determinantele economice și sociologice de Barnard Crouné.

⁶ *The conditions for the international transfer of economic Knowledge* de Xavier Grefe, Michel Augry și Jérôme Lallement.

se pot implementa cel mai bine cercetările economice cu cele antropologice, sociologice și psihologice. În acest fel reușindu-se să se definească și accentueze caracterul endogen al științei; problema schimbărilor pe care le reclamă învățămîntul economic, acordîndu-se atenție sporită în cercetarea economică observației; analiza măsurii în care ideile economice dominante au reușit să se „înceteze” locală. În cadrul culturii indigene: problema unor preocupări comune ale științelor sociale privind progresul, raritatea și raționalitatea ca probleme legate de transferul cunoștințelor științifice.

Partea a patra a lucrării tratează problema transferului de tehnologii⁷.

Ultimul studiu — partea a cincea a lucrării — abordează problema raporturilor de putere și transferul cunoștințelor științifice și tehnice, în zilele noastre⁸. Transferul cunoștințelor științifice și tehnice are un conținut economic și politic și adeseori militar, îată de ce — spun autorii — trebuie acționat ca acesta să fie „un schimb” și mai mult decît asta „o participare”. În acțiunile care au ca obiect acest transfer, trebuie să avem în vedere că suntem în prezență unui „proces de dominare” (din partea țărilor de proveniență a științei și tehnologiei) și a cerințelor de a dezvolta o „cultură inovativă” (în țările care primesc cunoștințe științifice și tehnologice).

Autorii pleacă de la ideea că țările în curs de dezvoltare au ca obiectiv central al dezvoltării lor modernizarea, prin mijlocirea industrializării, cu alte cuvinte însăptuirea unei „civilizații industriale” în această civilizație modelul central fiind cel urban, în care orașele împun puterea asupra mediul rural, marile zone urbane asupra micilor orașe, marile orașe asupra regiunilor etc. Suntem în prezență unei duble manifestări de dominare — cea geografică și cea a diferențelor categorii și grupuri sociale. De aici și problemele multiple care trebuie studiate în contextul preocupărilor de a promova dezvoltarea științei și a tehnicii. Îndeosebi sunt de analizat „agenții care acționează în sensul schimbărilor în societate” cum sunt: mecanismul statal și neocolonialismul pe de o parte și sindicatele, partidele progresiste, noile asociații locale, grupurile de tineret, mișcările feminine etc. pe de altă parte.

⁷ *The quart for science and technology policy* — elaborat de Secretariatul UNESCO.

⁸ *The sharing of Knowledge and inovatives cultures* de Paul-Henry Chambard de Lauwe, Mathias Kokon Aithnard, Jean Tavaheau, Guy Toitevin, Heima Raikar și Claude Teyssedre.

Hotărîrea UNESCO de a publica studiile, de care ne-am ocupat, merită o înaltă apreciere dată fiind problematica abordată și mai ales spiritul în care sunt orientate materialele, cauza pentru care pledează, de a asigura transferul cunoștințelor științifice și tehnice,

o olt mai largă circulație a acestora, puse fiind în serviciul dezvoltării endogene, în condiții de participare reciprocă avantajoasă, lichidarea oricăror raporturi de dominare.

Prof. Roman Moldovan

Juraj Schenk, Metodologické problémy modelovania v sociologickom bádani (Problemele metodologice ale modelării în cercetarea sociologică), Bratislava, Nakladatelstvo Pravda, 1981

Interesul și preocupările științifice ale cercetătorilor pentru problematica modelării sociologice se concretizează în numeroase studii de specialitate, cu o finalitate practică bine determinată. În acest sens, un punct de referință îl poate constitui volumul *Problemele metodologice ale modelării în cercetarea sociologică* a profesorului slovac J. Schenk.

Maniera aleasă de autor pentru elaborarea lucrării sale are meritul de a reliefsa atât aspectele teoretico-filosofice generale ale procedurilor modelatoare în domeniul cunoașterii sociale cit și unele laturi particulare ale domeniului menționat: modelele cauzale.

Prima parte a volumului este consacrată demersului teoretic, autorul repunând în discuție principiile generale ale analizei problematicii modelării în cercetarea sociologică: schița metodei de modelare în știință contemporană, formularea unui principiu gnoseologic fundamental al analizei modelării sociologice, caracterizarea metodei de analiză. Se relevă că la baza tuturor analizelor metodologice expuse în paginile cărții se află sistemul principiilor dialecticii materialiste.

Încercând să definească rolul modelului în cadrul cercetării științifice, J. Schenk menționează că acest concept ocupă deja o poziție superioară în ierarhia terminologiei științifice, fiind destinat „să reflecte și să fixeze acele fenomene ce constituie momente ale tuturor sau ale majorității disciplinelor științifice. Modelele nu sunt o reflectare nemijlocită a fenomenelor realității pe care o cercetează o disciplină sau alta; ele reprezintă expresia mediată a realității obiective, la nivelele abstractizării și idealizării” (p. 12–13).

Studiul caracteristicilor gnoseologice ale modelării realității sociale se bazează – în opinia cercetătorului slovac – pe metoda aşa-numitelor „reflectări sau imagini cognitive”. Caracteristica gnoseologică fundamentală va fi ilustrată, în cazul de față, de funcția axiologică a imaginii, corelată cu cerințele gno-

seologice și practice ale subiectului, precum și cu alte cinci caracteristici obiective: modalitatea calitativă a imaginii; latura extensivă, cantitativă a conținutului; reprezentarea structurii, a organizării obiectului; tipul de concordanță dintre structura obiectului și structura imaginii; caracteristica semantică.

În funcție de această problematică, pot fi definite relațiile dintre modele și reflectarea gnoseologică, stabilindu-se astfel coordonatele conceptului de model: „1. instrument conceptual ce redă în mod specific obiectul cercetat; 2. analogon (material, dar și matematic) care, pe baza unei similitudini bine conturate (izomorfism, homomorfism, izofuncționalism etc.) înlocuiește obiectul cercetat în procesul cunoașterii” (p. 21–22).

Considerind că imaginea reprezintă elementul fundamental pentru crearea modelului, J. Schenk aplică metoda analizei dimensionale în scopul cercetării detaliate a componentelor reflectării gnoseologice. Dimensiunile pe care le vizează această analiză (obiectul reproducerii gnoseologice, funcția reproducerii, caracterul reprezentării, modul de reprezentare) se pot combina între ele, generând diverse tipuri de variante, pe care autorul le utilizează pentru definirea modelului ca „tip specific de reflectare gnoseologică a realității sociale” (p. 34).

Pentru relevarea importanței modelului în cadrul cercetării sociologice, exogeza autorului vizează relația teoretic-empiric și unitatea dialectică a acestor categorii. Astfel, unitatea dintre teorie și cercetarea empirică se realizează în două direcții: prin trecerea de la teoretic la empiric, și de la empiric la teoretic. În ambele cazuri, elementul mediator dintre cele două planuri va fi – conform părerii autorului – modelul realității sociale cercetate. Stabilirea locului modelului în cadrul relației teoretic-empiric se realizează prin intermediul analizei dimensionale, conform căreia teoria științifică se definește prin patru dimensiuni: teoria ca „sistem logistic”, teoria

ca „sistem lingvistic”, teoria ca „sistem explicativ”, teoria ca „sistem metodologic”. Cercetarea poziției pe care o ocupă modelul în cazul fiecărui dintre cele patru dimensiuni are ca punct de plecare abordarea aşa-numitei dimensiuni formale și dimensiuni esențiale.

În cazul dimensiunilor formale, atenția autorului este concentrată asupra relației dintre teorie și model, relație studiată în trei planuri: a. elaborarea modelului pe baza teoriei (este vorba de teoriile deductive, care dispun de legi ce înlesnesc deducerea logică a modelelor); b. modelul ca „nucleu” al teoriei elaborate (constă în posibilitatea de a crea și a dezvolta o teorie pe baza unui model. În acest caz, confruntarea teoriei elaborate cu realitatea studiată este înlesnită de „nucleul” teoriei respective — adică modelul inițial, supus de asemenea unei permanente perfecționări); c. modelul ca teorie izomorfă echivalentă (concepție emisă de unii autori de orientare nemarxistă, conform căreia două teorii sunt izomorfe atunci când legile lor au formă identică. În situația aceasta, ambele teorii pot constitui, una pentru celalătă, modele). Referitor la concepția enunțată, autorul adoptă poziția sociologului polonez Piotr Sztompka: „strucatura izomorfă a două teorii se poate realiza numai atunci când ambele teorii au un caracter axiomatic. Cum astfel de teorii nu există în sociologia actuală, izomorfismul este numai o ipoteză” (p. 72).

A doua categorie de dimensiuni caracteristice pentru relația model-teorie-cercetare empirică, dimensiunile esențiale sau de conținut, reunește coordonatele euristice și explicative. Astfel, dimensiunea euristica indică în ce măsură reproducerea modelatoare poate să redea esența realității sociale studiate și să propună soluții pentru rezolvarea creătoare a temelor de cercetare. În cadrul funcției explicative, modelul apare ca un element intermediar între teoretic și empiric, ce are un rol definitiv atât în dezvoltarea și îmbogățirea teoriei, cât și în sistematizarea și explicația materialului empiric.

În încheierea primei secțiuni a lucrării sale, J. Schenk se ocupă de funcțiile pe care le îndeplinește modelul în cadrul abordării sociologice a relației teoretic-empiric: funcția descriptivă, funcția euristică, funcția de abstractizare și aproximare, funcția de verificare.

În cea de-a doua parte a studiului, preocupările autorului sunt canalizate în direcția dezbaterei unui aspect specific al modelării în sociologie — modelele cauzale. După ce realizează o trecere în revistă a principiului cauzalității, examinat în plan teoretic și filozofic, Schenk aduce în discuție două procedee de abordare a relațiilor cauzale în cercetarea

sociologică: metoda *ex post factum* și metoda formulării și verificării ipotezei cauzale.

Semnificativ pentru proceful *ex post factum* va fi faptul că „problema structurii și a caracterului relațiilor cercetate este evidențiată chiar în etapa interpretării materialului empiric și nu în mod programat, ca în cazul ipotezei care este integrată concepției de cercetare și care trebuie totodată să fie verificată pe baza cercetării” (p. 110). Dar pentru analiza cauzală, acest principiu se dovedește insuficient, fiind permanent subordonat cerințelor teoriei. Date fiind importanța laturilor practice în cercetarea sociologică, principiul menționat este completat cu metoda formulării și verificării ipotezei cauzale. Verificarea, falsitatea sau oportunitatea revizuirii modelului teoretic, reieșite din comparația cu materialul empiric, este asigurată prin intermediul aparatului matematic al modelelor cauzale. Toate aceste procedee metodologice sunt denumite de autor analiză cauzală.

Pentru conceperea analizei cauzale în sociologia marxistă, un loc central îl ocupă caracterul sistemului a cărui structură cauzală este modelată. În acest sens, J. Schenk deosebește două tipuri de sisteme: sistemele variabilelor sociale și sistemele sociale. Făcând o paralelă între cele două tipuri de sisteme, autorul conchide că, spre deosebire de sistemul variabilelor sociale, care este un ansamblu abstract, sistemul social este un tot concret, o unitate dialectică ce se caracterizează prin automișcare, autoreglare, autoorganizare, autodeterminare. În consecință, dacă pentru studiul sistemelor variabilelor sociale este necesară numai concepția clasică a cauzalității, pentru sistemele sociale această concepție se dovedește a fi incompletă. Deci, rezultă oportunitatea completării ei cu alte elemente referitoare la premisele istorice ale apariției sistemului, la situația lui prezentă, precum și la condițiile evoluției sale ulterioare.

Încercând o evaluare a demersului științific al autorului, se poate afirma că a expus și a demonstrat un punct de vedere original, că se înscrie în orientarea actuală de abordare complexă, multilaterală a problematicii modelării în sociologia contemporană.

Semnificația majoră a modelelor cauzale pentru cunoașterea profundată a fenomenelor vieții sociale este pusă în lumină de caracterul interdisciplinar al lucrării lui J. Schenk, de interesul pe care îl suscită tema în discuție și pentru alte domenii ale cunoașterii: filozofie, știință politică, psihologie socială.

Virginia Iorga

CIVILIZAȚIE ȘI DEZVOLTARE

Dan Popescu, *Civilizație și industrie*, București, Edit. Albatros, 1981

Cartea pe care o recenzăm este, după părerea noastră, prima care abordează problema industriei și a industrializării într-o optică mult mai largă, mai exact, în optică sociologică. De-a lungul anilor, s-au scris numeroase studii consacrate rolului industriei, începând cu cele care au pus în evidență gîndirea unor remarcabili economiști din secolul al XIX-lea și dintre cele două războaie, pledînd pentru industrializarea țării și continuând cu ample monografii asupra strategiei industrializării socialiste — opțiune fundamentală a Partidului Comunist Român — și a rezultatelor obținute într-o perioadă istorică relativ scurtă și care demonstrează justițeoa liniei adoptate. Se resimțea acut nevoia unei lucrări de sinteză, în care industrializarea să fie examinată într-un context mult mai larg, în care să fie înglobate aspectele istorice și cele sociale, fără să se negligeze, bineînțeles, cele economice, care rămîn fundamentale. Era deci necesar un studiu complex, în spirit sistemic, în care industria să fie prezentată ca un concept dinamic, în strînsă interdependență cu civilizația și cu progresul general al omenirii. Sarcină îndrăzneață pe care și-a asumat-o un economist și pe care a dus-o la bun sfîrșit, după cum atestă remarcabilă sa lucrare *Civilizație și industrie*.

Numerosi cititori cărora li se adresează această carte — sociologi, economiști, istorici, urbanisti — vor reține, cu satisfacție și cu profit pentru ei, analiza istorică a industriei, începând cu revoluția industrială din Anglia și pînă în zilele noastre, în raport cu întreaga dezvoltare economică. Sunt inventariate teoriile economice, sociologice și istorice care au pledat sau, dimpotrivă, au combătut ideea industrializării. În acest cadru, sunt consemnate contribuțiile unor oameni de știință români — istorici, economiști, sociologi sau oameni politici — dovezi incontestabile ale unui protocratism românesc, cum ar fi teoria lui I. N. Anghelescu (1885—1930) sau a lui N. Manolescu (1891—1950). În general, contribuțiile românești la această problemă, vădind o mare originalitate deși sunt cunoscute fragmentar, sunt pentru prima dată prezentate sistematic în lucrare.

Analiza industrializării capitaliste, întreprinsă de pe pozițiile materialismului istoric, i-a permis autorului să pună în lumină contradicțiile generate de aceasta și care s-au accentuat considerabil în epoca contemporană. „Societatea de consum”, „civilizația industrială” sunt supuse unei analize științifice

pătrunzătoare, împreună cu diseritele teorii care avansează ideea convergenței capitalismului și socialismului. Fiind o abordare sistemică, lucrarea se referă pe larg la interdependentă dintre știință, industrializare și civilizație, la unele procese generate de industrializare — avem în vedere în primul rînd, urbanizarea, progresul economic — cărora însă li se adaugă o serie de aspecte negative. Considerațiile sociologice însotesc în permanență pe cele istorice și economice în aşa fel încît în ultimă analiză, cititorul se trezește în fața unei fresce a civilizației umane din ultimele două secole, însotită de o analiză riguroasă științifică.

Deosebit interes sunt paginile cu privire la necesitatea industrializării țărilor în curs de dezvoltare și la imperativul instaurării unei noi ordini economice internaționale, concept pentru care pledează cu fermitate țara noastră și care oferă un exemplu instrucțiv.

În acest cadru general istorico-sociologic, este prezentată experiența industrializării socialiste din România, care constituie conținutul ultimei părți a lucrării. Sunt pe rînd analizate concepția, strategia și realizările industrializării, care au transformat din temelii o țară înapoiată, cu o profundă structură agrară într-o țară cu o economie modernă, dinamică și echilibrată. Cifrele, citate în lucrare, certifică cu autoritate rolul hotărîtor al dezvoltării industriale pentru creșterea economică și ridicarea gradului de civilizație a poporului. De altfel, omul, forța de muncă, populația, destinul acesteia sunt prezente permanent în lucrare, conferindu-i acesteia un autentic caracter umanist. Este locul să menționăm cu multă satisfacție că aspectele demografice, cele legate de migrație și de urbanizare sunt tratate cu remarcabilă competență.

Informației bogate de ordin istoric, economic și sociologic și considerațiilor pertinente ale autorului, li se adaugă încă o calitate — din păcate, absentă în numeroase lucrări consacrate acestei teme — anume stilul literar, captivant, vîoî care face ca lectura cărtii să fie nu numai instructivă, ci și agreabilă, stimulînd neostentativ reflecțiile cititorului. O carte de mult așteptată, o certă reușită, un îndemn pentru noi cărți care să însășișze într-o asemenea optică problemele complexe ale lumii contemporane și desigur ale țării noastre.

Vladimir Trebici

Ion Moraru, *Creativitatea socială. Introducere în socioeuristică*, București, Edit. politică, 1981

Ion Moraru este cunoscut specialiștilor din țara noastră pentru interesul pe care îl acordă problematicii creativității. Rezultatele activității sale în acest domeniu, concretizate în numeroase studii și comunicări au fost sintetizate în lucrarea publicată în 1980 de Edit. științifică și enciclopedică, *Un model epistemologic-psihologic al creativității tehnice*. Recentă lucrare *Creativitatea socială. Introducere în socioeuristică* reprezintă o continuare a acestor preocupări, dar totodată și o dezvoltare a lor într-un domeniu nou. Ceea ce propune autorul este o perspectivă socială asupra creativității. Considerarea creativității ca proces social este de natură să creeze o perspectivă distință: probleme specifice, metodologie propriie. Caracterul distințiv al acestei perspective este atât de pronunțat încit Ion Moraru consideră că ea se poate constitui într-o disciplină de sine stătătoare pe care o denumește socioeuristică.

O mare parte din lucrare este dedicată conturării obiectului acestei posibile discipline și stabilirii conexiunilor acesteia cu alte discipline învecinate. Deși face parte dintre acei care nu cred în clasificările de principiu a disciplinelor și subdisciplinelor în tabloul general al științei și nici în utilizarea trasării unor granițe precise între ele, creativitatea socială îmi pare a prezenta un domeniu problematic distinct care merită investigări sistematice și specializate. Perspectiva psihologică asupra creativității a ajuns în fața a două probleme distințe. O problemă mai generală, care îl depășește aria preocupațiilor: ce înseamnă un act creativ în raport cu unul necreativ. Problema nu poate fi soluționată decât din considerarea mai generală a activității umane, ca act de imaginare de noi soluții. În fine, o problemă proprie: care sunt mecanismele psihice (desfășurate în conștiința individuală) prin care se ajunge la soluții noi, originale. Creativitatea este considerată aici ca o caracteristică psihică individuală. Activitatea umană nu este numai individuală, ci și socială. Soluțiile la variantele probleme practice sunt formulate nu numai de către indivizi, în mod izolat, ci și de către grupuri umane, organizații, colectivități și chiar societăți globale. În acest caz, procesul de ansamblu de soluționare creativă a unei probleme nu mai este desfășurat doar în mintea indivizilor, ci de-a lungul relațiilor interpersonale și sociale. Este nevoie de investigat, deci, totodată mecanismele psihosociale și sociale ale actului creativ. Creativitatea trebuie considerată a fi nu numai o caracteristică individuală, dar și

socială. Se poate vorbi despre gradul de creativitate al unui grup (și se știe că acesta nu este echivalent cu suma creativității membrilor grupului, ci poate fi adesea foarte diferită de aceasta: oamenii creativi pot forma grupuri complet necreative), al unei organizații, al unei societăți globale. Factorii inhibitori sau stimulatori ai creativității sociale sint alții decât cel ai creativității individuale. După cum și metodele de stimulare a creativității sociale sunt diferite de cele ale stimulării creativității individuale. Tehnologia creației sociale, care în cea mai mare parte urmează a fi de-abia inventată reprezintă o sarcină tipic sociologică și psihosociologică.

Actualitatea studierii creativității sociale este și de ordin pragmatic. Astfel, în societatea contemporană și în mod special în societatea de tip socialist se produce o rapidă schimbare structurală. Dacă în societatea tradițională cea mai mare parte a activităților sociale reprezentau rezultante spontane ale activităților individuale, în societatea contemporană colectivitatea, la diferențele ei nivele, devine subiectul activ, conștient al activităților sociale. În mica întreprindere, proprietarul era acela care decidea. În marca întreprinderii actuală, toate deciziile sunt rezultatul unei activități la care participă o mulțime de specialiști și organisme. Complexitatea problemelor sociale, la toate nivelele — internațional, național, economic, politic, cultural — nu mai pot fi soluționate cu strategiile tradiționale. Este nevoie de o abordare conștientă, sistematică, cu mijloacele cunoașterii științifice, pentru a asigura eficiența așteptată a activităților sociale. Ion Moraru mai adaugă încă o condiție: soluțiile la problemele actuale trebuie să fie totodată și creative. Imaginația care explorează dincolo de granițele rutinei și ale experienței trecute, conceperea de noi posibilități structural diferite de cele cu care ne-am obișnuit reprezintă în societatea actuală nu numai o condiție esențială a eficienței, dar uneori chiar și a supraviețuirii.

A doua parte a lucrării este dedicată componentelor fundamentale ale creativității sociale, denumite de autor *socioextreme* adică acele structuri, relații, elemente care conlucră la realizarea unei funcții social-creative. Pe lîngă aspectele indicate de Ion Moraru și în prelungirea acestora, credem că analiza creativității sociale ar trebui să ia în considerație încă două tipuri de teme care mi se par critice în fază actuală a evoluției sociale: a. Structurile organizaționale creative. Gândi-

rea socială are loc în forme organizate, fie la nivel de grup, organizație sau societate globală. Sociologia organizării a demonstrat faptul că structurile organizaționale au o importanță crucială pentru declanșarea forțelor creative ale colectivității. Sunt structuri organizaționale care stimulează o activitate rutinieră, conservatoare, după cum sunt structuri organizaționale care stimulează investigarea alternativelor noi, originale, care încurajează experimentul b. Obstacolele în calea gândirii creative. Există în realitatea societăților actuale o serie de procese, condiții, tradiții care sunt inhibitoare pentru creația socială, în diferite stadii ale dezvoltării sale: formularea problemelor de soluționat, imaginarea soluțiilor posibile, alegerea soluției, experimentarea, generalizarea. Pentru deschiderea energiilor creative este nevoie mai întâi a se identifica tipurile de „obstacole” și a se găsi strategii de eliminare a lor. Ion Moraru atrage atenția asupra unui asemenea tip de obstacol: cel cultural. Crația presupune o anumită vizionare asupra lumii și a acțiunii umane care contravine multora dintre componentele culturii cristalizate în cursul unei îndelungate istorii dominate mai mult de imperativul conservării prudente, decât al experimentării creative. Vorbind despre metodele euristică, autorul remarcă: „Ele contestă, uneori, provizoriu ceea ce este cert, evident și acordă credit temporar neverosimilului, fabulosului, în speranța că s-ar putea să găsească ceva nou și original. Metodele euristică sunt prin excelență

exploratorii, de tatonare. Ele cultivă riscul și se speră să garanteze, de la bun început, succesul, deși nu sunt dezinteresate în obținerea lui” (p. 74). Este, deci, nevoie de elaborare a unei *culturi a creativității sociale*, ca unul dintre instrumentele esențiale ale cultivației unei asemenea atitudini.

În partea a treia a lucrării, dedicată modalităților de stimulare a creativității sociale, autorul afirmă că și în domeniul creativității este nevoie de o metodă, iar literatura de specialitate ilustrează o acumulare rapidă de tehnologii special elaborate atingerii acestui obiectiv. Printre cele mai interesante, se enumără: rezolvarea creativă a problemelor sociale în echipe complexă, metoda socio-eurogramelor, constituirea de bănci de idei creative, dialogul social. În ultimul timp s-a acordat o atenție deosebită metodelor de stimulare a gândirii și acțiunii creatoare la toate nivelele sociale, începînd cu grupul, continuînd cu organizațiile și terminînd cu societățile globale. Fără a fi exhaustiv în trecerea în revistă a largii și încă puțin structurate problematici din acest domeniu, lucrarea *Creativitatea socială* este în primul rînd o reușită pleoapă pentru idee, însoțită de exemplificări problematice bine alese și convingătoare, sensibilizînd publicul la acest nou și important domeniu de reflexie științifică și de inovație tehnică.

Cătălin Zamfir,

Roewie Hueting, *New Scarcity and Economic Growth. More Welfare Through Less Production?* North Holland Publishing Company, Amsterdam — New York — Oxford, 1980

Dacă decenile şase și şapte ale secolului nostru asociau în mod obișnuit conceptului de creștere economică ideea de bunăstare și progres, în deceniul opt a intervenit o semnificativă schimbare de atitudine, alături de creșterea economică apărînd tot mai frecvent termenul de „criză”. În climatul favorabil creat de evoluția economiei mondiale din ultimul deceniu tot mai mulți autori, de diverse orientări, au repus în discuție unele din concepțele și ideile fundamentale cu care teoria și practica economică operează de aproape un secol, creșterea economică fiind ea însăși un exemplu concluzent.

Studiul lui Roewie Hueting poate fi considerat ca o contribuție la îmbunătățirea modului nostru de a înțelege și măsura creșterea econo-

mică, de a stabili și urmări realizarea scopurilor noastre sociale, de a evalua progresul. „Scopul acestei cărți — declară autorul în deschiderea lucrării menționate — este de a clarifica fundamentele teoretice ale muncii depuse de la sfîrșitul anului 1969 de către Departamentul pentru Statistica Mediului Înconjurător din cadrul Biroului Central de Statistică al Olandei” (p. 1). Întreaga lucrare este marcată de această perspectivă a practicianului care evită pozițiile extreme, care nu uită, în modul de abordare a problemelor și în soluțiile propuse, cadrul social și instituțional în care se desfășoară demersul său, fără ca prin aceasta să cadă într-un empirism îngust, lipsit de perspective.

„Acest studiu se străduiește să descrie legătura existentă între mediul înconjurător, economia politică și creșterea economică. În plus, posibilitățile de măsurare statistică au fost pe larg explorate. Un studiu separat a fost dedicat legăturii dintre energie, creșterea producției și mediul înconjurător”. (p. IX). Aceste cîteva fraze sintetizează efortul demonstrativ desfășurat de-a lungul celor șase capitulo ale unei lucrări care, deși are un caracter predominant economic, oferă numeroase prilejuri de reflecție oricărui cititor preocupat de dezbatările în jurul aşa-numitelor „probleme globale”.

Pentru a justifica introducerea problemelor mediului înconjurător în rîndul problemelor economice (demers contestat de unii autori), Hueting face o succintă trecere în revistă a principalelor definiții date obiectului economiei politice (cap. 1, 2), oprindu-se la acea poziție (de largă circulație în literatura occidentală) care susține că „obiectul economic poate fi definit ca fiind problema alegerii aplicată la utilizarea unor mijloace limitate, folosibile alternativ în scopul satisfacerii unor dorințe clasificabile”. (p. 6). Conform acestei definiții, producția încetează de a mai fi obiectul exclusiv al preocupării economiștilor, ea devenind doar unul din mijloacele folosite în atingerea unui scop dat.

Mediul înconjurător satisface nevoi umane esențiale. „Nu se poate nega faptul că avem nevoie de apă curată, de aer proaspăt, de un sol nepoluat, de pace și liniște (văzută ca lipsă de zgromot), de spații recreaționale, un mediu înconjurător cu o bogătie de specii, spațiu de joacă pentru copii și spațiu în general. În plus, este necesar să lăsăm generațiilor viitoare un mediu în care să poată trăi. „În același timp, evoluția economiei, a producției și consumului în ultimele decenii a dus la crearea unui nou tip de penurie, o penurie a mediului înconjurător. Ca o consecință a deteriorării mediului înconjurător suntem acum confruntați cu o problemă de alegere sau de conflict între producție și mediul înconjurător”. (p. 8). O astfel de problemă de alegere între mijloacele alternative constituie o problemă tipică de economie, ceea ce justifică preocupările economiștilor în acest domeniu.

Ca problemă economică, problema deteriorării mediului înconjurător poate fi tratată ca o problemă de alocare optimă a unor resurse limitate, cu alte cuvinte se va urmări aflarea combinației între factori diferenți (nivelul general al producției de bunuri și servicii și structura lor de detaliu, ca și influența producției lor asupra mediului ambient) care maximizează bunăstarea socială. În practică, această poziție de alocare optimă a resurselor este dificil de stabilit deoarece, pe de o parte, mecanismul alocării resurselor prin interme-

diul pieței s-a dovedit imperfect, iar pe de altă parte majoritatea bunurilor colective ale mediului înconjurător nu au nici un preț, sustrăgându-se astfel sistemului de alocare obișnuit în economie.

Introducerea problemelor mediului înconjurător în domeniul economic este de natură să modifice sensibil și definiția și posibilitățile de măsurare ale creșterii economice. Tradițional, creșterea economică era definită ca o creștere a venitului național real, deci o creștere a volumului bunurilor și serviciilor produse de la o perioadă la alta, în prețuri constante. Această definiție este tributară vechii concepții productiviste asupra creșterii. În fapt, acceptînd criteriul adoptat mai sus, la un anumit nivel al nevoii sociale creșterea economică ar trebui să reflecte creșterea mijloacelor de satisfacere a acestei nevoi. Si cum aceste mijloace sunt în competiție unele cu altele (mai mult dintr-unul înseamnă mai puțin din altul) devine evident că simpla însumare a valorii adăugate prin noile produse nu reflectă și anumite pierderi survenite pe alte planuri, pe planul degradării mediului în primul rînd, care reduc de fapt nivelul general de satisfacere a nevoii sociale.

Definițiiile de mai sus conturează deja poziția autorului față de creșterea economică și relația ei cu mediul înconjurător. Această poziție va fi confruntată, în capitolele 2 și 3, cu argumentele și opinile pe care alți autori (economiști, biologi etc.) le-au adus în discuție de-a lungul timpului. Analiza succintă a literaturii întreprinsă aici constituie o foarte bună introducere în materialul capitolului 4, capitol esențial al lucrării.

Pornind de la clasificarea clasică a componentelor mediului înconjurător în apă, sol și aer, Hueting observă că fiecare din aceste componente are pentru om o serie de utilizări posibile, utilizări pe care le numește *funcții ale mediului înconjurător*.

Se definește, de asemenea, *deteriorarea mediului* sau *pierderea de funcții* ca fiind scăderea posibilității de a beneficia de una sau mai multe din funcțiile unei componente a mediului. Această pierdere de funcții este datorată în ultima vreme solicitărilor tot mai mari pe care creșterea producției le-a impus mediului. Astfel a apărut o *competiție* între funcțiile mediului, manifestată în faptul că utilizarea masivă a unei funcții atrage după sine o pierdere în alte funcții. Această competiție poate să apară sub trei aspecte: cantitativ, calitativ și spațial.

Utilizarea acestor concepte drept criterii clasificatoare a permis realizarea practică a unui sistem de evidențiere și evaluare statistică a influențelor, pe care folosirea diferențelor componente ale mediului înconjurător le are asupra funcțiilor concurente.

Pentru a constitui o problemă care să poată fi integrată în mecanismul de funcționare al unei economii, degradarea mediului ar trebui să fie evaluată în termeni monetari. O mare parte a capitolului 4 se ocupă de posibilitățile de a atașa o valoare bănească funcțiilor mediului. În acest sens, există trei situații. Prima și cea mai simplă, este aceea în care pierderea unei funcții este măsurabilă fie prin costul măsurilor compensatorii necesare, fie prin evaluarea pierderilor financiare rezultate din degradarea funcției. O a doua situație este cea a funcțiilor a căror evaluare se poate face printr-o metodă de simulare a comportamentului consumatorului (ceea ce înseamnă, pe scurt, determinarea prețului pe care utilizatorii unei funcții ar fi dispusi să-l plătească pentru a beneficia de respectiva funcție). Această situație este deja, mult mai dificilă și prezintă mai multe riscuri de apreciere eronată. În sfîrșit, există o serie de funcții a căror valoare trebuie stabilită normativ, de către autorități, având în vedere nu numai interesele actuale, ci și cele ale generațiilor viitoare.

„Pentru mulți (și de fapt și pentru autor) acest studiu nu a condus la rezultatele așteptate. Este adevărat, a fost stabilită o legătură teoretică între mediul înconjurător și economia politică. Totuși, elaborarea cantitativă a acesteia se dovedește doar parțial posibilă. Deși în cele mai multe cazuri va fi posibil să se calculeze costurile eliminării, preferin-

țele pot fi exprimate numai parțial, prin costurile compensatorii și pagubele financiare. La întrebarea crucială *Ce valoare are natura pentru noi?* nu putem răspunde cu ajutorul instrumentelor pe care le avem la îndemâna”. Această concluzie, din care nu lipsește o notă de amărăciune, este rezultatul firesc al unei investigații dusă cu sinceritate pînă la frontieră de la care știința economică nu mai poate fi de nici un ajutor; fiindcă într-adevăr, valoarea naturii pentru om nu poate fi stabilită din interiorul economiei.

Și totuși, Roefie Hueting nu se oprește la această constatare cu caracter general; studiul său conține o propunere a cărei importanță practică este indiscretabilă. El propune corectarea cîsrelor reprezentînd venitul național aşa cum este el actualmente calculat, prin scăderea pierderilor funcțiilor mediului înconjurător — cel puțin a acelora care pot fi în momentul de față evaluate satisfăcător. Compararea celor două cifre reprezentînd venitul național pe o perioadă oarecare ar putea astfel, oferi un indicator extrem de semnificativ privitor la activitatea economică. Și fără îndoială că un astfel de sistem ar contribui la schimbarea actualei optici asupra venitului național. În acest sens trebuie probabil interpretată întrebarea din subtitlul lucrării: (*Este posibilă Mai multă bunăstare cu mai puțină producție?*)

Henri Arvon, *L'Autogestion*, Paris,

Autogestiunea continuă să-și extindă sfera de influență, fiind adoptată de tot mai multe țări în practica lor social-economică și politică. În același timp însă, având deja o istorie, a început să devină obiect de reflexie pentru gînditorii contemporani, economisti și sociologî, sau filosofi cum este cazul lui Henri Arvon *.

Pornind de la ideea că „autogestiunea comportă aspecte politice și economice în

PUF (Col. „Que sais-je”?), 1980

același timp” (p. 3), autorul situează autogestiunea „în prelungirea unui liberalism corectat și largit” arătînd că, odată realizată democrația pe plan politic, pare logic de a se extinde drepturile cetățenești, de la sectorul vieții publice la cel profesional, în special în sectorul economic (p. 6). El subliniază chiar faptul că „...pentru a evita lupta de clasă (s.n.)... liberalismul (...) tinde să introducă fundamentele unui democratii industriale” (p. 6).

Lucrarea este structurată în două părți distincte: *Fundamentele ideologice ale autogestiunii și Experiențele autogestiunii*.

Prima parte se ocupă de „arheologia” mișării autogestionare, reținînd ca una din sursele doctrinale posibile, ideea preconizată încă de Charles Fourier, după care „prima sarcină care revine oamenilor este de a experimenta în societățile de producție posibilitatea unei gestiuni socialiste a societății...”

* Henri Arvon este profesor de filosofie la Universitatea din Paris, Arondismentul X, preocupările sale înscrîndu-se pe un evantai larg de aspecte ale filosofiei sociale și politice, concretizate în lucrări despre Feuerbach (1969) și marxism (1955), despre filosofia budhistă (1973) și anarchism (1974), în analize ale filosofiei lui Max Stirner (1974) și Lukacs (1968), sau ale unor fenomene ca Stîngismul (1974).

După H. Arvon, formele concrete ale ideologicii în care se manifestă autogestiunea în Franța sunt impregnate de cele două mișcări fundamentale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care s-au opus capitalismului: anarchismul și marxismul.

Un izvor al viitoarei practici a autogestiunii îl întrevede autorul în teza *socialismului asociaționist* susținut de Proudhon în noiembrie 1848, în *Manifestul Electoral*. Considerind autoritarismul de stat ca incompatibil cu o gestiune liberă, înțelesă ca „autonomie a persoanei”, Proudhon a militat pentru că federalismul revoluționar să înlocuiască Republica democratică și socială, aceasta fiind deci, înlocuită cu o vastă federație de companii și societăți. Pledând pentru un sistem contractual și mutual, aplicabil atât domeniului politic cît și celui economic și fidel tezei după care *concurența constituie elementul motor al mecanismului social*, Proudhon susținea realizarea autonomiei personale prin muncă, în cadrul societății de producție, aflată în acorduri reciproce cu societatea relațiilor politice.

De la Bakunin, H. Arvon reține teoria federalistă, care, respingând centralismul de stat, milita pentru o evoluție bazată pe aboliția proprietății private și orientată de jos în sus, spre o federație conform cu însăși ordinea naturii.

În capitolul al II-lea (*Marxismul*), H. Arvon subliniază geneza autogestiunii în unele teze ale Internaționalei I din care și selectează un text de referință: „Emanciparea muncitorilor (...) trebuie să fie opera muncitorilor însăși, eforturile muncitorilor pentru a cucerii emanciparea lor nu trebuie să tindă să constituie noi privilegii ci să stabilească pentru toți același drepturi și același datorii”.

Despre concepția marxistă a autogestiunii, tratată destul de superficial în lucrare, H. Arvon afirmă că ar oscila între teza cuceririi puterii politice, a cărei centralizare dusă la extrem permite triumful legilor unei evoluții socialiste, și susținerea necondiționată a acțiunii revoluționare a unui proletariat capabil să găsească prin propriile sale mijloace calea emancipării (p. 19). Amintind rolul fundamental avut de soviete în formarea germanilor teoriei contemporane a autogestiunii, Arvon amintește teza lui Lenin care milita pentru un „socialism viu, creator... opera maselor populare, făcind din soviete și Parlamentul ales, organisme de conducere ale primului stat socialist din lume, compuse din muncitori și soldați, după principii bine gîndite (eligibilitate dar și revocabilitate), salariu care să nu depășească pe cel al muncitorului, adoptarea imediată de măsuri concrete astfel încit nimeni să nu poată deveni «biocrat»”.

Socialismul autogestionar, al treilea capitol al primei părți, se referă la scurta istorie a problematicii analizate, aşa cum s-a manifestat ea în Franța anilor săptezeci, prin deschiderea organizațiilor sindicale și politice către experiența iugoslavă. Autorul subliniază ideea că autogestiunea se impune în cimpul conceptual al Stingii, odată cu elaborarea Programului Comun al Uniunii de Stînga pentru eventuala guvernare. Autogestiunea devine astfel punctul central, loc de asociere și temă mobilitatoare (p. 26).

C.F.D.T. este aceea care în 1968 adoptă pe deplin ideea (initial respinsă) autogestiunii, publicind *Charterul socialismului autogestionar în Franță* — teză reluată apoi la al XXV-lea Congres național, unde Programul pentru un socialism democratic conține printre principalele obiective: proprietate socială asupra mijloacelor de producție, planificare democratică și autogestiunea.

Partidul Socialist, care aderă la ideea autogestiunii încă din 1972, adoptă și amendează trecerea concretă la lupta pentru autogestiune în Convenția Națională din 1975, cele „Quinze theses sur l'autogestion”, ocupindu-se, în principal, de analiza crizei capitalismului, perspectiva autogestionară și implementările strategice ale proiectului autogestionar.

În noiembrie 1977 aderă la proiectul autogestionar și Partidul Comunist Francez, îmbogățind sensurile conceptului, care are acum în vedere, deopotrivă, democrația socială economică și politică. Astfel, în broșura editată cu acest prilej, *La liberté quide nos pas*, se precizează că „democratizarea vieții politice nu se va reduce la o simplă extindere a unui sistem formal de reprezentare a cetățenilor, nici la o simplă corectare a centralismului și a birocrației. Ea va face să treacă un suflu nou, acela al luării directe de către muncitori, cetățeni, în propriile miini, a propriilor probleme” (p. 38).

Partea a II-a a lucrării, *Experiențele autogestiunii*, începe cu capitolul *Consiliile muncitorești* definite de H. Arvon drept „forma cea mai simplă și cea mai radicală a autogestiunii sociale”.

În acest capitol, autorul schițează sumar istoria consiliilor muncitorești, fără a explica însă, cauzele și posibilitățile apariției acestora și nici pe cele ale declinului lor după un anumit timp sau formele specifice manifestate într-o țară sau altă.

Într-un alt capitol, *Autogestiunea spaniolă*, apreciată de autor ca avind o valoare exemplară prin extinderea ei în viața economică a Spaniei nonfranchiste și prin durată, autorul consideră că specificul ei a constat în crearea structurilor locale, regionale și naționale pe scheletul structurilor sindicatelor existente,

caracterizate printr-un radicalism revoluționar deosebit.

Pentru prima dată, conducerea uzinelor autogestionare se realiza pe trei nivele : *adunarea generală* care numea pentru doi ani un *Comitet de gestiune* din care jumătate se schimba în fiecare an și un *Director* desemnat de acest comitet, care își delega puterile parțial sau integral.

În următoarele capitole ale lucrării sunt abordate pe rind : *autogestiunea iugoslavă și cea algeriană* (capit. III), socialismul african (capit. IV), Kibbutzimurile evreiești (capit. V), semnalându-se momentele semnificative de constituire a acestora și trăsăturilor lor caracteristice.

Capitolul VI este dedicat de autor *Cooperăției* în Franța iar următorul (al VII-lea), *codeciziei* în Germania, experiențe interesante care, în esență, au menirea de a institui, după autor, chiar în cadrul societății capitaliste, prin elementele autogestionare, instituții specifice socialismului, „fără ca pacea socială să fie tulburată”.

Participarea în Franța (cap. VIII) pune în evidență experiența autogestionară a acestei țări după cel de al doilea război mondial.

Explicind desconsiderarea cu care e privită noțiunea de participare în Franța, H. Arvon scrie : „...este dificil, dacă nu paradoxal de a cere oamenilor, cărora li se refuză orice participare la puterea decizională, de a-și asuma riscurile, de a se simți membrii unei colectivități al cărui destin scapă în totalitate voinței lor” (p. 103).

Autoconducerea (cap. IX) prezintă forma anglo-saxonă a autogestiunii aplicate în economie. Căutind să diminueze diviziunea conduși-conducători, consecință a puterii decizionale a capitalismului, în virtutea proprietății asupra mijloacelor de producție, *autoconducerea*, sau *managementul* (conducerea prin obiective) nu urmăresc decit să optimizeze (pe lîngă sistemul tehnologic) sistemul social, folosind, în scopul rentabilizării producției, noile descoperirile ale psihosociologiei în domeniul relațiilor umane și organizației.

Concluziile cărții lui H. Arvon sunt sintetizate sub titlul, sugestiv pentru perspectiva din care privește problema însuși autorul, *Autogestiunea, uto pie de ieri sau realitate socială de mîine?* Ele pun în evidență faptul că autogestiunea, în esență ei, ca armo-

nizare a interesului individual cu cel colectiv, „n-a fost realizată în nici-o parte” (p. 114) și deocamdată „nu este un răspuns posibil la problemele timpului nostru” (p. 114).

O altă concluzie a lui H. Arvon este că, în fapt, autogestiunea depășește diviziunea lumii în blocuri (socialist și capitalist) și, date fiind problemele la care trebuie să răspundă, soluțiile aduse diferă după modelul de proprietate și natura puterii politice. Ca urmare, el distinge două modele ale autogestiunii : unul socialist, a cărui originalitate ar consta în separarea dreptului de proprietate și de decizie și unul liberal, care respectă proprietatea privată a mijloacelor de producție, se supune legii pieții și conservă structurile ierarhice.

Lucrarea lui H. Arvon constituie o interesantă și utilă trecere în revistă a unor tradiții și experiențe în problema autogestiunii, oferind cititorului puncte de plecare pentru o imagine cuprinzătoare, istorică și geografică a problemei.

I-am reproșa totuși autorului nivelul metafizic de tratare, mai curind din perspectiva istoriei filozofiei decât din cea a filozofiei politice. De asemenea, credem că lucrarea necesită, în unele capitole, explicații suplimentare, în măsura în care afirmă eșecul sau diminuarea eficienței autogestionare în unele țări.

Lipsa unei cunoașteri „din interior” a problemelor autogestiunii, precum și informația destul de sumară privind experiența „la zi” în acest domeniu, se vădează și din concluzia cu care se încheie lucrarea lui H. Arvon, după care, „Într-o Europă care se caută încă, se va asista fără îndoială, la o armonizare progresivă a sistemelor economice și sociale a diferențelor țări care o compun. Nu este interzis — afirmă el — de a gîndi că autogestiunea, fiind în întregime o utopică ieri, cristalizează în ea unele aspirații majore ale timpului nostru, va constitui în Europa, sub o formă mai mult sau mai puțin apropiată codecizici germane, realitatea socială de mîine” (p. 124).

De asemenea, o depășire a europocentrismului în ceea ce privește experiența autogestionară (vezi cazul Japoniei) ar fi fost de natură să sugereze autorului noi perspective de analiză și noi sugestii pentru viitorul ei.

Argentina Firușă

SOCIETATE ȘI ISTORIE

Jean Fourastié *Les trente glorieuses ou la révolution invisible de 1946 à 1975*, Paris, Fayard, 1979

Jean Fourastié întruchipează cu convinere și obstinație un model al celei mai numeroase și mai potente comunități de savanți din domeniul științelor sociale din epoca modernă: economiștii. Optimist ireductibil, încrezător în matricea obsesivă a productivității ca sursă a progresului și ca semn al dezanimalizării, logic și aritmetic, creator de fabule industriale — pentru a utiliza o expresie a lui M. Malița — în care Atala (personajul lui Chateaubriand) și Citroën se întâlnesc pe un șenal previzibil al tehnologiei, J. Fourastié nu ostenește să sistematizeze și să-și confirme ideile expuse încă în *Le Grand espoir du XX e siècle*. Pentru cititor este de-a dreptul confortant să găsească în noianul de cărți descriind utopii negative, catastrofale, atomico-chimice sau simple cutremure continentale, al căror gust de masă pare a-l fi găsit Occidentul după criza petrolului din 1973, o lucrare care își propune să descrie cum, de fapt, marea speranță a francezilor s-a și realizat pe parcursul a treizeci de ani glorioși.

Teza pe care Fourastié își propune să o demonstreze este simplă: „Sunt liberi să critice (adică să deteste) societatea de consum cei cățiva adolescenți simpatici dar rău informați, beneficiari ai nivelului și modului de viață, actuale ale Franței, ai igienei, sănătății, și securității sociale, ai tuturor mijloacelor moderne de transport, informare și comunicare. După descrierile pe care tocmai le-ați citit opiniile și sentimentele lor par pripite. De fapt, popoarele au dorit întotdeauna cu ardoare să scape de sărăcie, de greutăți și de mizeriile tradiționale; nici unul n-a putut să facă mai rapid și mai net decât Franța în acest al treilea sfert al secolului XX, urmând și completind cu strălucire o mișcare angajată în secolul al XVIII-lea... să înțelegem că dezvoltarea economică n-a fost dorită și realizată de către om decât pentru dezvoltarea vieții... acești treizeci de ani sunt glorioși. Ei au rezolvat probleme tragice și milenare — deși sunt departe de a fi rezolvat toate problemele tragice și milenare ale umanității” (p. 28—29).

În esență, această carte este o rescriere „à l'envers” a lucrării din februarie 1949, *Le Grand espoir du XX e siècle*. Ambele se ocupă de aceeași perioadă de timp, de aceleași

teritorii, utilizează aceleași mijloace de argumentație. Ideile sunt de asemenea similare, amendate în 1979 de evidențierea consecințelor imprevizibile ale creșterii economice. Dar epociile de apariție sunt categoric deosebite: în timp ce „marea speranță” era o promisiune pentru viitor într-o etapă în care Franța abia atinsese nivelul producției antebelice, un stimulent (cum ar fi spus Colin Clark în lucrarea sa *The Conditions of Economic Progress*, care l-a marcat atât de profund pe Fourastié în 1946—1947) și, deci, confirmindu-se cu fiecare an ce trecea de la publicare, o călăuză de acțiune, cartea din 1979 apare într-un context foarte diferit. Anii din urmă nu seamănă de loc cu formidabila explozie manufacturieră de după război. Milioane de oameni, chiar dacă nu toți sunt în aceeași situație, nu mai vizează un apartament oricât de mic în care să locuască separat de părinții lor, un aspirator electric sau o mașină de gătit cu gaz. Le au, dar aceasta nu este suficient. Faptul că o muncă acerbă de 30 de ani i-a dus la producția de masă a visurilor lor materiale, i-a golit pe mulți de iluzii. Fourastié știe foarte bine acest lucru, dar își apără ferm poziția: „Dar acest revers al medaliei nu trebuie să ne facă să uităm fața ei” (p. 176). Iar fața medaliei este un progres analizat în amănunte și datorat unor procese care scapă multora dintre contemporanii autorului: „Cred că jumătate din adulții francezi, neavând nici o idee despre progres, văd schimbarea ca mergind de la sine, necesar, fatal... Ei nu mai cer statului, ca unei entități metafizice, cu puteri care n-ar putea să decidă vrăjite, de a le permite să continue să imite pe cei bogăți, să cumpere un TV în culori după unul în alb-negru etc.; și aceasta nu atât pentru a fi mai fericiți, ci numai pentru a fi la fel ca ceilalți...” (p. 193—194).

Optimismul tehnologic al lui Fourastié a fost atât de criticat (dar exemplele lui de calcul, insolite și creative au făcut de multe ori turul lumii, ca acel calcul al raportului dintre costul unui tuns și salariul mediu orar al unui muncitor manual), prototipul său de om, îmbuibat și posesiv, producător frenetic și consumator de cantități pantagruelice de bunuri, atât de frecvent atacat, încit el își propune să debuteze demonstrația sa cu un

exemplu la scară comunitară, adică exact ceea ce își imaginează în general economistii că fac sociologii. Evitind, într-un „preludiu” bine scris, palierile curente ale gîndirii econometrice, Fourastié compară două sate franceze cu o populație în jurul a 500 de locuitori, aflate pe trepte diferite de dezvoltare economică, în ceea ce privește importanța inserierii pe traiectul tehnologiei moderne : în această comparație „se percep schimbările și diferențele într-un mod mai concret ; apar mai bine legăturile între factorii de care vorbesc economistul și sociologul și cele ale vieții cotidiene, iar omul în carne și oase nu se lasă înlocuit de categoriile socioprofesionale și de hommo-economicus...” (p. 7—8).

Trecerea la nivelul macro este însă rapidă. *Care sunt trăsăturile „glorioase” ale celor treizeci de ani?* O populație în creștere continuă (de la 40,5 milioane, la 52,6 milioane), scădere brutală a indicelui de activitate (de la 51,4 % la 41,4 %), creșterea populației școlare, a populației industriale și mai ales terțiare, scăderea duratei anului mediu de muncă (de la 2 100 ore, la 1 875 ore), scăderea mortalității infantile etc... Indicatori cunoșcuți, vehiculați de orice economist în orice discuție despre calitatea vieții, bunăstare sau nivel de trai. Un ușor aer vîtău, de „*déjà vu*” emană din zecile de pagini, care conturează o societate de creștere de tip industrial. Totuși, dacă ne aplecăm asupra cifrelor, învingînd blazarea parțial firească, nu vom putea să nu sim surprinși de adevărurile pe care le relevă, procesele și tendințele în domeniul muncii propriu-zise, confortului, locuinței, școlarizării și loisirului. Tabloul cel mai semnificativ îl prezintă nivelul de viață și puterea de cumpărare a salariilor : „puterea de cumpărare a salariilor și, în special, a salariilor mici a crescut în acești 30 de ani, cu mult mai mult decât în orice perioadă a istoriei noastre” (p. 143). Scara de salarizare s-a redus, în exemplul dat de Fourastié. De asemenea, structura consumului, orientarea achizițiilor și dotarea menajelor. Dar astăzi, este evident că această perioadă nu a adus numai beneficii, omului individual și umanitatii în ansamblu. „O mulțime de consecințe imprevizibile, de *musafiri nepoștiți* au intervenit ca urmare a acțiunilor efectuate de oamenii secolului trecut și a celor trei sferturi din secolul XX pentru progresul economic și social” (p. 175). Analizei acestor „musafiri nepoștiți” îi este consacrată a doua parte a cărții. Ea debutează cu o demonstrație clară, precisă și convingătoare a factorilor și mijloacelor de progres. Această demonstrație ar merită reproducere în întregime căci ar putea servi multora dintre noi ca motiv de reflecție. Ecuatia fundamentală este : *consumul =*

producție-investiții. Nu putem consuma mult timp, mai mult decât producem. Și nu putem produce dacă nu investim, adică dacă nu alcăm pentru a construi ceea ce vom produce. Franța a consumat și consumă mult, dar a și produs enorm. Productivitatea ei a fost cheia celor treizeci de ani de glorie. Dar, ca observator și ca înalt funcționar timp de 25 de ani la Comisariatul Planului, Fourastié constată că oamenii doresc să consume și mai mult : „Problema mea nu este aici de a explica felul în care un popor poate ridica nivelul său de viață. Eu nu spun că trebuie să facă și că astfel el va ajunge la fericire. Eu spun numai : dacă doriți să ridicați puterea de cumpărare a salariilor, iată o metodă rea (consumul peste nivelul producției, — subl. ns.) și iată una bună” (ridicarea productivității, — subl. ns.) (p. 231). Posibilitatea este asigurată de productivitate. Dar nu oricum, nu oricât de repede și nu fără consecințe neașteptate. După 1973, situația s-a schimbat radical : „timpurile usoare s-au sfîrșit” (p. 255). Industrializarea lumii a treia, dezorganizarea comerțului și sistemului monetar mondial, criza petrolului, toate acestea fac ca acei treizeci de ani „glorioși” să fi începat deja. Încep alte timpuri, în care anumite procese ale pieței și activității trebuie să se schimbe. Dar modificarea trebuie să înceapă cu modificarea ideilor noastre. „Ideile cele mai generale asupra vieții și condițiiei umane acele idei generale pe care Dilthey le-a numit „concepții asupra lumii”, s-au schimbat puțin de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre. Ele s-au difuzat numai, trecind de la cîteva zeci de mii de capete în 1790, la aproape două miliarde astăzi...” (p. 271). Dar a face că 4 miliarde de oameni să trăiască după ideile și cu mijloacele cu care au trăit *bine* numai cîteva sute de milioane pare imposibil. Modelul de pînă acum trebuie înlocuit cu altul. *Care?* Aici își încheie Fourastié discursul său, la fel de clar ca mai toate cărțile sale.

Influența tipului de gînditor, pe care îl intruchipează cu atită farmec Fourastié, a fost și este încă enormă pe toate paralelele și meridianele lumii. El este un rationalist lucid, un evaluator exact al sarcinilor și capacitaților unei societăți de a-și satisface nevoile. Astăzi, mai puțin ca ieri, el nu ignoră consecințele sistemului său de gîndire, dar le consideră pe alt plan, nelegate direct de problemele acute. Ca să fi alienat, trebuie să ai, un timp în afara celui destinat hrânirii muncii, satisfacerii nevoilor primare. Timpul acesta disponibil este creat tocmai de societa-

tea care alienează, dar care și hrănește mai bine ca ieri. *Ce este de preferat?* O societate care abia poate menține în viață o treime din totalul copiilor născuți, pe care îi maturizează la 15 ani și îi ucide prin cnuizare și mizerie la 30, sau o societate care menține în viață tot ceea ce se poate menține pînă la o vîrstă matusalemică în raport cu un trecut încă

prezent? Dacă rămînem în sistemul conceptual al autorului, adevărul este de partea sa. Din nefericire pentru el, sistemul său nu este unicul posibil și, astăzi, din ce în ce mai puțin deziderabil.

Alin Teodorescu

Pierre Chaunu, *Un futur sans avenir. Histoire et population*, Paris, Calmann-Lévy, 1979

Cunoscut istoric și eseist francez contemporan, creator al unui centru de cercetări de istorie calitativă la Universitatea din Caen unde se dezbat adesea, probleme strins legate de demografia istorică și sociologia istoriei, autor al unei opere demne de învidiat prin extensie și varietate *, Pierre Chaunu abordează cu această ultimă apariție o problematică gravă a lumii occidentale actuale: înlocuirea generațiilor sau cu alte cuvinte raportul dintre natalitate și mortalitate într-o structură demografică deschisă. Acesta este un subiect care a generat o asemenea literatură, incit în prezent orice abordare bibliografică este în mod necesar parțială. O istorie calitativă a demografiei ar releva cu certitudine ceea ce s-ar putea numi „obsesia descendenței”, materializată în ultimele decenii prin supralicitarea unor capitole ale disciplinei (fertilitate, mortalitate) în defavoarea altora (migrație, structuri) cu efecte directe asupra pregătirii specialiștilor și orientării fondurilor de cercetare.

Pierre Chaunu face parte dintr-o categorie de savanți-publiciști foarte prolifici, care nu se sfiese să abordeze orice domeniu ce li se pare esențial. Am mai putea include aici pe Jean Fourastié, Alfred Sauvy și B. de Jouvenel. Se pot face cu ușurință paralele și dissocii între ei, dar importantă rămîne prezența unui grup de comentatori cu priză la public, care transgresează disciplinele proprii în căutarea unor idei unificate, globale. Surprizele cititorilor sunt adesea de proporții, căci idei banale sau presupuse ca atare de specialiștii inguști devin piloni ai unor argu-

menții creative. Așa se întimplă și în cartea de față.

Reluind o temă frumos tratată într-un volum anterior (*Le Sursis*, Laffont, 1978), aceea a intervenției mereu mai intense în viață cotidiană a unor „supra-multiplicatori” comunicaționali, cu rol de ecrane interpersonale ale căror mecanisme ne scapă progresiv de sub control, P. Chaunu justifică propria inițiativă de a discuta probleme actuale ale evoluției populației într-o manieră destul de originală: profesioniștii, expertii și profesorii de demografie păstrează o „tăcere îngrijorătoare” asupra celui mai important fapt contemporan și anume, „colapsul demografic care afectează sfertul cel mai bogat al lumii, prăbușirea fără nici un precedent istoric a fertilității lumii industriale... la circa jumătate în 15 ani, adică sfertul de umanitate cu un coeficient net de reproducție de 0,85” (p. 10). Sursa principală a acestei tăceri se află în caracteristica tehnistică a demografiei contemporane, inclinată mai mult spre catastrofism decât spre realism, cu riscul pierderii conținutului, adică al destinului oamenilor vii, concreți, care se nasc și mor producind astfel evenimente demografice: „astăzi oamenii se ascund în spatele structurilor” (p. 14). Chaunu practică prin urmare unumanism demografic necesar — nu antimatematic, căci aproape o cincime din lucrare este ocupată de o anexă de grafice și tabele excelent executate de J. Legrand — sprijinindu-se în analiza sa în primul rînd pe date și fapte și nu pe parti-pris-uri ocazionale. Iar datele și faptele sunt într-adevăr interesante. Europa occidentală — cel mai adesea reprezentată prin prototipul său demografic extrem care este R.F.G. — se află într-un evident declin al tuturor parametrilor creșterii populației, în ultimii ani chiar și al speranței de viață la naștere, datorită creșterii mortalității prin îmbătrânirea populației. Orice viitor plecind de la ritmurile actuale pare inimaginabil:

* P. Chaunu — n. 1923, profesor la Sorbona, Specialist în istorie economică socială, demografică. În ultimii ani lucrări de eseistică bine receptate: *La violence de Dieu* (1978), *La mémoire et le sacré* (1978, reed. 1979), *La France ridée* (1979) etc.

„Iată pe scurt modelul german. În 1980, fie între 10 și 18 milioane de locuitori, dintre care 45% peste 60 de ani, fie 61 de milioane de locuitori din care 50 milioane străini originari din lumea a treia”. (p. 22–23). Aceste „scenarii ale absurdului” care pun sub semnul întrebării nu o populație sau alta ci entități istorice sunt posibile datorită unor evoluții ce brutalizează profund linialementele specifice ale speciei umane. În termeni de specie între memoria „biologică” și cea „culturală” există un prag al supraviețuirii care în acest caz are o formă cuantificată; el nu poate fi în nici un caz mai mic de 2,10 copii/femeie. Perpetuarea globală ține de acest raport, ușor de calculat, simplu de dedus teoretic și totuși dramatic în semnificația sa. A cădea lung timp sub această valoare este de fapt un război, războiul speciei contra ei însăși, definind astfel o specie care se autodistrugе. Este autodistrugerea înscrisă în memoria biologică, în cea culturală sau în adversitatea lor?

O incursiune de demografie istorică, beneficiind de vastele cercetări desfășurate în ultimele trei decenii dovedește că în ciuda neliniarității procesului, în ciuda regreselor temporare pe un teritoriu sau altul, în ciuda vicisitudinilor naturale, istorice, sau militare speța umană are tendința fermă de creștere numerică.

În acest proces de creștere poate fi relevată o *ruptură* ce ar putea avea profunde consecințe pe termen lung. Ea constă în faptul că în ultimele două decenii Europa occidentală nu mai asigură reproducerea simplă a populației sale. „Într-adevăr, ceea ce gresit am interpretat ca o creștere a natalității n-a fost, timp de trei secole, decit efectul natalist al reducerii mortalității”. Societățile creștine, europene, industriale au ajustat cu înțîrziere curbele numărului de copii pe femeie cu inversul mortalității infantile. Stopată între 1937 și 1960, reducerea mortalitatății s-a oprit definitiv. Trebuie deci să înțelegem ce semnifică pragul de 2,10–2,15. Este exact trecerea la zero în algebră; intrarea într-o lume răsturnată. Dar trecerea pe cealaltă față a oglinzii, într-o lume a morții, a fost mascată prin această lungă obișnuință (de a considera că reducerea mortalității va merge mereu mai departe și de a nu observa în paralel scăderea brutală a natalității, A.T.). S-a trecut de la o mișcare care tindea să păstreze echilibrul („tranzitia demografică”, A.T.) la o mișcare generatoare de dezechilibru. (p. 182–183).

În faza a doua a tranzitiei demografice (natalitate ridicată, mortalitate scăzută) au apărut multe previziuni negative. S-a văzut

însă rapid că aceste tendințe nu sunt catastrofice. Banca mondială care a fost și rămâne un pilon al „terorismului antinatalist” (p. 190) a trebuit să recunoască că urmând calea actuală populația mondială va atinge aproximativ 10 miliarde în 2180. Sintem deci departe de elucubrațiile stupide ale anilor 50–60 („bomba P”, moartea prin densitate etc.), „încununate” de celebrele declarații ale generalului William H. Drapper din 1969. Aceasta cerea lumii a treia o creștere demografică zero în anul 2000, ca o garanție a progresului și bunăstării. Când populația crește cu 3,5% pe an și produsul național brut cu 2,5% pe an, nu vă rămâne decit să le egalizați prin scăderea ratei populației — era mesajul lui Drapper. Necunoașterea unor principii elementare de demografie de către „expertul” american cu o funcție importantă în orientarea fondurilor de cercetare a provocat răspunsul reputatului demograf Jean Bourgeois-Pichat (v. *Population*, 5/1970, p. 957–974) care a completat teoria „inerției demografice” cu idei esențiale.

Deși un viguros adept al creșterii populației și al luptei împotriva mijloacelor anticoncepționale — o industrie foarte prosperă mai ales în perioadele de crize economice — P. Chaunu nu reușește să depășească o prejudecată foarte înrădăcinată în lumea occidentală: „problema” nu este totuși creșterea excesivă a populației din lumea a treia, ci decalajul dintre scăderea în Occident și creșterea din Asia, Africa și America Latină (p. 181). „Diferența de atitudini în fața vieții: 1,25 copii/femeie germană și 7,5 copii/femeie turcă sau maghrebiană (Turcia și Maghrebul furnizează acum 65% din muncitorii imigrati în R.F.G.) este departe de a facilita transferurile și asimilările, contribuie la adâncirea prăpastiei” (p. 191).

Procesul demografic în Franța este evident mai puțin îngrijorător decât în R.F.G., dar Chaunu nu pare deloc optimist. În absența unor acțiuni concertate situația ar putea deveni critică. Astfel, autorul afirmă că, „Un lucru e sigur, prelungirea tendințelor actuale ar conduce la pierderea totală a memoriei culturale, la nonprogramarea cunoașterii în țările industriale, într-un cuvînt... la pierderea într-un secol sau două a aproape întregii noastre capacitatea științifice și tehnice”. (p. 61).

Discursul lui Chaunu, excelent condus, ilustrat și rostit pare deci contaminat profund de „eurocentrismul” egoist pe care rarei teoretiști din lumea a treia îl invocă atât de des atunci cînd cer o nouă ordine economică, politică, demografică, informațională, mili-

tară. Căci, într-adevăr, ce s-ar întâmpla dacă, prin pîrghiiile atît de eficiente ale statului, în Europa Occidentală s-ar propune o creștere a populației autohtone? Ne putem întreba mai degrabă de ce nu s-au luat asemenea măsuri, în ciuda avertismentelor repetate. Este greu de crezut că este vorba de o simplă marginalizare a problemei sau de o „surzenie” inexplicabilă a organelor competente. Poate că tocmai aici este răspunsul real: nu este oare mai convenabil să-ți asiguri voturile populației autohtone eliberînd-o de muncile

grele, injositoare, prost plătite și de „șomajul normal” prin acțiuni de „stop-go” asupra imigrării, în funcție de ciclurile economice? Multe lucruri se pot explica în înalța politică europeană de astăzi prin coeficientul de 1,30 copii/femeie germană din R.F.G.

Cartea profesorului P. Chaunu se citește totuși cu placere, în ciuda faptului că întrebările de mai sus rămân fără răspuns pentru cititorul de rînd.